

Tarixin bütün dövrlərində azərbaycanlı alim və ziyalılar tərəfindən Azərbaycan tarixini, sosial-mədəni həyatını, maddi-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən olduqca qiymətli mənbələr və tarixi əsərlər yazılmışdır. Lakin tariximizin işğal dövrü mərhələlərində bir çox hallarda mədəni irsimiz, milli-mənəvi abidələrimiz talan edilmiş, özümüzə məxsus olan, ana dilimizdə yazılan qiymətli əsərlərimiz, nadir əlyazmalarımız ələ keçirilərək ölkə xaricinə daşınmışdır.

Məhz bu səbəblər üzündən uzun illər boyu Azərbaycan alim və ziyalıları Azərbaycan tarixini, ədəbi və mədəni dəyərlərimizi daha çox əcnəbi tədqiqatçıların yabançı dillərdə yazmış olduğu mənbələr əsasında öyrənmək məcburiyyətində qalmışdır. Qədim dövrlərdən üzü bəri tariximizi, mədəni nümunələrimizi araşdırarkən, əcnəbi dillərdə olan mixi yazılar, sasani-fars və ərəbdilli qaynaqlar, rus, avropadilli mənbələr tarixi və ədəbi əsərlərimizin istinad qaynağı olmuşdur.

mağı, ümumiyyətlə, qiymətli əsərlərin yerini öyrənməyi Qriboyedova tapşırırsın". Bu işə böyük əhəmiyyət verən rus diplomatı Aleksandr Qriboyedov uzun axtarışdan sonra istəyinə nail olur. Şeyx Səfi məqbərəsində qiymətli əlyazmaların saxlandığı haqqında məlumat əldə edən Qriboyedov hansı yolla olur-olsun bu qiymətli kitab xəzinənin ələ keçirilməsinə çalışır.

Bu dövrdə Rusiya və Qacarlar dövləti arasında müharibə (1826-1828) davam edirdi. Azərbaycanın Ərdəbil

– Ərdəbil kitabxanasında qalan digər əlyazmalar 1935-ci ildə fars-pəhləvi rejiminin xüsusi göstərişi ilə Tehrana aparılmış, hazırda Tehrandə yerləşən "Muzeyi İran – Bastan"da saxlanılır. Farslar tərəfindən müsadirə olunaraq Tehrana aparılan əlyazmaların ümumi həcmi 80 sandıq göstərilir. Bu yüzlərlə kitab deməkdir. Bir məsələni də xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, pəhləvi - fars rejiminin Azərbaycan tarixini kompleks şəkildə saxtalaşdırması prosesinə əsasən 1935-ci ildən etibarən başlanmışdır. 1991-ci ildən sonra İran rəsmilərinin

Şeyx Səfi – Ərdəbil kitabxanasının bələli tarixçəsi

Təbii olaraq, bu mənbələr Azərbaycan gerçək tarixini nəinki özündə əks etdirmir, əksinə, təhrif olunduğuna görə elmi araşdırmalarda olduqca mübahisə doğuran istiqamətlərə yol açır. Bu tarixi qaynaqların böyük əksəriyyəti Azərbaycan tarixi və mədəni nümunələrini gerçək şəkildə əks etdirməkdən çox, tarix və mədəniyyətimizi təhrif etmək, dünya elmi nəzəriyyəçilərinin bizə diqqət etdiyi həqiqətdənkənar, ideolojiləşmiş fikirlərə haqq qazandırmaqdan başqa heç nəyə yaramır.

– Bəs gerçək Azərbaycan tarixi və əsl həqiqəti əks etdirən Azərbaycan tarixçiliyi mövcuddurmu? AMEA Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, ADPU-nun dosenti Mübariz Ağalarlı söhbətimizin mövzusunda çevrilmiş bu sualın cavabında bildirdi ki, məsələyə aydınlıq gətirmək üçün, ilk növbədə, Şeyx Səfi-Ərdəbil Kitabxanasının tarixi taleyi haqqında həqiqətləri bilmək olduqca vacibdir:

– Tarixi mənbələrə əsasən, XIV əsrin əvvəllərində yaradılan Şeyx Səfi Kitabxanası Şərqi ən zəngin və nadir kitab fonduna malik kitabxanalardan biri olub. Səfəvi-Qızılbaş sufilərinin müqəddəs ocağı olan Şeyx Səfi Məqbərə Kompleksi və bu kompleksdə yerləşən kitabxana müqəddəs məkan olaraq vəqf torpaqlarına daxil idi. Bu baxımdan kitabxana həmişə toxunulmaz qalmış, müntəzəm olaraq nadir əlyazmalar hesabına zənginləşmişdir.

Azərbaycan Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl Səfəvi hakimiyyəti dövründə (1501-1524) bu kitabxanaya qiymətli kitablar bağışlanmışdı. 1510-cu ildə Mərv qələbəsindən sonra Xorasan bölgəsinin mədəniyyət mərkəzi olan Herat şəhəri ələ keçirildiyi zaman Herat xəttatlıq məktəbinə aid olan ən qiymətli əlyazmalar Ərdəbil kitabxanasına gətirilmişdi. Tarixi mənbələrə görə, 1607-ci ildə Azərbaycan hökmdarı Şah I Abbas Şeyx Səfi kitabxanasına çox sayda kitab bağışlamışdı.

1637-ci ildə Azərbaycana gəlmiş Qolşteyn Hersoqunun elçisi Adam Oleari Ərdəbildə olarkən Şeyx Səfi Kitabxanası ilə tanış olmuşdu. O, öz xatirələrində məqbərə kitabxanasının zəngin fonduna malik olduğunu qeyd edərək yazırdı: "Şeyx Səfi Kitabxanasında türk, ərəb, fars və digər dillərdə yazılan yüzlərlə kitab mövcuddur. Bu kitablar həm məzmunu, həm də tərtibi nöqteyi-nəzərindən dünyanın nadir kitablarındandır".

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının Azərbaycana yönəlik işğalçılıq siyasəti təkə ərazi işğalı ilə deyil, eyni zamanda tarixi-mədəni dəyərlərin işğalı ilə də xarakterizə olunurdu. Hələ XIX əsrin əvvəllərində rus şərqsünaslarının Azərbaycan kitabxanalarında olduqca qiymətli nadir kitablar saxlanması haqqında ətraflı məlumatları var idi. Onlar bu qiymətli xəzinənin əldə edilməsinə xüsusi diqqət yetirirdilər. İ.K.Yenikolopov "Qriboyedovun həyatı" adlı əsərində göstərir ki, "1827-ci ildə şərqsünas Senkovski rus qoşunlarının baş qərargahının rəisi Qraf Dibiçə Perisiya kitabxanalarında saxlanılan nadir Şərq əlyazmalarının əldə edilməsi haqqında bir layihə təqdim edir. Qraf Dibiçə Senkovskinin layihəsini Qafqaz canişini Paskeviçə göndərərək xahiş edir ki, bu məsələni nəzərdən qatırmasın və göstərilən əlyazmaları axtarın

şəhərini işğal etmək və orada olan kitabxanayı ələ keçirmək üçün Qarabağda rusların xüsusi qoşun dəstəsi yaradılır və bu dəstəyə rus generalı Suxtelin komandan təyin edilir. 1828-ci il yanvarın 25-də Ərdəbil şəhərinə daxil olan rus generalı Suxtelin Şeyx Səfi məqbərəsindəki kitabxanadan ən qiymətli əlyazmaları ələ keçirərək müsadirə edir. Fevralın əvvəllərində ələ keçirilən yüzlərlə əlyazma iki piyada rus alayının müşayiəti altında furqonlarda Tiflisə göndərilir.

– Bu qiymətli xəzinənin sonrakı taleyi necə olur?

– Tiflisdə Ərdəbil kitabxanasından ələ keçirilmiş nadir əlyazmaların siyahısı tərtib edilir və qiymətli əsərlər Sankt-Peterburqa göndərilir. Güman edilir ki, siyahının tərtibində Azərbaycan tarixçisi A.A.Bakıxanov da iştirak etmişdir. Bu kitablar o dövrdə Sankt-Peterburq İmperator Kitabxanasına (indiki M.Saltıkov-Şedrin adına Rusiya Milli Kitabxanasına) verilmişdi.

Məlumatlara görə, Şeyx Səfi Kitabxanasında, ümumilikdə 6 mindən çox qiymətli əsər mövcud olmuşdur. Rusiyaya aparılan kitabların dəqiq sayı məlum olmasa da, tədqiqatçılar ən azından bu kitabların sayının 114-dən çox olduğu qənaətinə gəlmişdir. Dövrün qaynaqlarında verilən məlumatlardan aydın olur ki, Ərdəbil kitabxanasından ələ keçirilən əsərlərin bir çoxu Tiflisə

müraciəti əsasında Rusiyada saxlanılan Ərdəbil əlyazmalarının bəzilərinin mikrofilmli İrana təhvil verilmişdir.

– Təəssüf ki, Azərbaycan tarixinə, etno-mədəni irsinə, dilinə qənim kəsilən İran molla rejiminin Tehran kitabxanalarında saxladığı bu qiymətli əlyazmalara Azərbaycan alim və mütəxəssislərinin əli çatmamışdır.

– Qeyd edək ki, hər bir millətin tarixi, milli-mədəni dəyərləri zaman-zaman yazıya alınan əsərlərdə, əlyazmalarda öz əksini tapmışdır. Təəssüf ki, bizim gerçək tariximizi əks etdirən və çox ehtimal ki, ana dilimiz – Azərbaycan dilində olan bu əsərlər müxtəlif dövrlərdə Azərbaycandan kənara çıxarılaraq bu gündə gizli arxivlərdə saxlanılmaqdadır. Şeyx Səfi Kitabxanası əlyazmaları da bu acı taleyi yaşayan əsərlər siyahısında yer almaqdadır. Hazırda bu nadir əlyazmaların bir hissəsi Rusiya Milli Kitabxanasında, digər qismi isə İran kitabxanalarında gizli şəkildə saxlanılır və əlyazmaların saxlandığı kitabxanaların qapıları tədqiqatçıların üzünə bağlıdır. Acınacaqlı hal odur ki, bu əsərlərin taleyi haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Biz gerçək Azərbaycan tarixini, tarixi-mədəni dəyərlərimizi obyektiv şəkildə öyrənmək istəyiriksə, mütləq şəkildə islamaqədərki tariximizin oğurlanaraq gizlədildiyi Ermənistanın Matenadaran-Mesrop Maşots adına İrəvan

aparılarkən yolda baxımsızlıq ucubtından məhv olmuşdur.

Türkiyə Cümhuriyyəti Başbakanlık Osmanlı Arxivində (BOA) saxlanan XVIII əsrdə tərtib olunmuş bir siyahıda Ərdəbil kitabxanasında mövcud olmuş 744 kitab haqqında məlumat rast gəlinir. Bu kitabların adları çəkilməsə də, hansı sahələrə aid olduğu qeyd edilmişdir. Siyahıda, Qurani-Kərim və təfsirlə əlaqəli 582 kitab, ümumi xarakter daşıyan dini elmlərlə bağlı 6 kitab, tarixi əsərlər 27 kitab, ədəbiyyat və divan ədəbiyyatı 20 kitab, maliyyə-vergi sahəsinə aid 91 kitab, ümumi xarakter daşıyan 18 kitab vardır.

– Çar Rusiyası dövründə ələ keçirilərək, Sankt-Peterburqa aparılan nadir əlyazmalar kitabxanada mövcud olan əsərlərin bir hissəsi olmuşdur. Yerdə qalan əlyazma və kitabların bir qismini necə qoruyub saxlamalıdır?

Əlyazmalar və Sənədlərin qorunma və tədris mərkəzində saxlanılan qiymətli əlyazma nüsxələrindən, həmçinin Rusiya və İranda bağlı qapılar arxasında saxlanılaraq hazırda taleyi bəlli olmayan Şeyx Səfi - Ərdəbil kitabxanasından istifadə etmək imkanlarına malik olmalıyıq.

Şeyx Səfi-Ərdəbil kitabxanası əlyazmalarının Azərbaycan tarixi və ədəbi-mədəni nümunələrinin gerçək tədqiqi üçün əhəmiyyətini nəzər alaraq, Azərbaycan alimləri tərəfindən bu əsərlərin tədqiq olunmasına imkan yaradılması və nadir əlyazmaların Azərbaycana gətirilməsi istiqamətində Rusiya və İranın müvafiq elmi-tədqiqat qurumları qarşısında məsələ qaldırılması olduqca vacibdir.

Müsahibəni apardı: Tahir RÜSTƏMLİ, "Xalq qəzeti"